

ЛІНГВІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОСОДИЧНИХ ЗАСОБІВ ПЕРЕДАВАННЯ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ В ІНШОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

В статье рассматриваются лингвистические проблемы обучения будущих преподавателей английского языка просодическим средствам передачи модальных значений в иностранном дискурсе. Проведен анализ лингвистических понятий и категорий, которые имеют общие с модальностью черты в функциональной нагрузке, семантической организации и компонентной структуре. Это позволяет более четко выделить круг объектов, которые должны рассматриваться как компоненты системы речевой модальности, и те, которые рассматриваются как элементы среды, которая окружает систему.

Ключевые слова: *просодия, модальные значения, объективная модальность, субъективная модальность.*

The article deals with some linguistic problems of training the future second language teachers to exercise attitudinal prosody in English speech. The linguistic concepts and categories which have the common features in their functional value, semantic arrangement and component structure are analyzed. It helps to outline the components of modality and others which are considered to be the elements of surrounding environment.

Key words: *prosody, attitudinal prosody, objective modality, subjective modality.*

Звернення до дослідження варіативності просодичних одиниць передавання модальних відношень у мовленні, як невід'ємного складника загальнолінгвістичної проблеми мовного варіювання й лінгводидактичної проблеми викладання іноземної мови, переслідує прикладні цілі: виявлення ускладнень під час інтонаційного оформлення іншомовного мовлення й прогнозування можливих

інтонаційних помилок та засобів їхнього запобігання при навчанні іноземної мови в умовах, коли вона вивчається за межами країни (країн) її функціонування. Відтак, однією з найважливіших проблем забезпечення високоякісної мовної комунікативної підготовки майбутніх викладачів англійської мови є підвищення рівня володіння ними навичками адекватного просодичного оформлення англомовної комунікації і навичками кодування та декодування просодичних засобів передавання модальних відношень в англомовній комунікації.

Спираючись на дані сучасних лінгводидактичних досліджень, можна відзначити складність формування іншомовних просодичних навичок студентів, оскільки вивчення мови — складний процес, пов'язаний з розвитком комунікативної мовленнєвої компетенції, що ґрунтується на використанні різних видів компетенції і на певних когнітивних концепціях картини світу, що є у людини на основі її попереднього досвіду. В Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти описано три компоненти комунікативної компетенції: лінгвістична, соціолінгвістична та прагматична [3]. На особливу увагу при підготовці викладачів ІМ заслуговує лінгвістична компетенція як компонент комунікативної компетенції, що становить собою систему формалізованих засобів вираження значень. Основними компонентами лінгвістичної компетенції, що мають бути сформованими в студентів, вважають наступні: лексичну, граматичну, семантичну, фонологічну, орфографічну та орфоепічну.

Оскільки мова є соціокультурним феноменом, то соціокультурна компетенція — це значна частина комунікативного змісту, пов'язана з використанням лінгвістичних маркерів соціальних стосунків (правила ввічливості, реєстрові відмінності мовлення, діалектні особливості та інші). Прагматична (дискурсивна) компетенція пов'язана із організацією, структуралізацією та розгортанням іншомовного комунікативного акту [8].

Таким чином, можна констатувати, що система навичок та вмінь, необхідних для усного спілкування іноземною мовою, тобто потрібних для створення усних мовленнєвих висловлювань, адекватних з точки зору мовних, мовленнєвих, соціокультурних норм, вимог ситуації, власних намірів, взаємин співрозмовників, становить комунікативну компетенцію, найважливішим компонентом якої є лінгвістична компетенція з її мовленнєвою складовою (система мовленнєвих навичок).

Т. О. Ладиженська відзначає, що в основу навчання зв'язного усного мовлення повинно бути покладено одночасне формування умінь, спільних для усних і письмових висловлювань, та умінь специфічних для усного мовлення. До останніх автор відносить такі: а) розкривати тему усного висловлювання (вміння говорити, не відступаючи від теми); б) розкривати основну думку усного висловлювання; в) збирати та систематизувати матеріал до усних висловлювань; г) будувати усні висловлювання за певною композицією (усна розповідь, повідомлення, доповідь, привітання тощо). Щодо навичок усного мовлення, то, на думку Т. О. Ладиженської, розвиваючи їх, необхідно враховувати відмінності експресивно-стилістичного характеру в різних стилях усної форми мови. Потрібно розвивати в студентів чуття слова, вміння доцільно використовувати у висловлюванні емоційно-експресивні засоби мовлення [6]. Саме такі умови, коли ті, хто навчаються, можуть не тільки вибирати лексичні одиниці та форми їх зв'язку, але й адекватно оцінювати модальні та емоційні відтінки висловлювань, лежать в основі ефективності розвитку іншомовного мовлення.

Модальні відношення й способи їхньої реалізації в усному мовленні все більше привертають увагу фахівців, стають об'єктом теоретичного і експериментального вивчення, спрямованого на виявлення закономірностей функціонування мовних одиниць в процесі комунікації. Одним з найменш вивчених аспектів цієї проблеми є питання про роль інтонації в передаванні об'єктивно- і суб'єктивно-модальних значень.

Модальність як об'єкт вивчення — складна підсистема вже тому, що серед мовознавців відсутня узгоджена точка зору щодо обсягу цієї категорії. З позицій “широкого” підходу розрізняють об'єктивну і суб'єктивну модальність. Об'єктивна модальність виражає відношення того, що висловлюється, до дійсності. В центрі уваги цього дослідження лежить суб'єктивна модальність, яка виражає відношення того, хто говорить, до змісту висловлюваного. З її допомогою один і той факт дійсності може трактуватися як дійсне або помилкове повідомлення з точки зору відправника вислову, протиставлятися будь-чому, співвідноситися з іншими фактами або подіями, з ситуацією, джерелом інформації, бути по-різному кваліфікованим, набувати тієї або іншої якісної оцінки. [5].

На засадах сучасних парадигм мовознавчих теорій (комунікативної лінгвістики, когнітивної лінгвістики) мовленнєва комунікація —

це “специфічна психокогнітивна діяльність людей, в основі якої лежать процеси породження і сприйняття мовлення у конкретному комунікативному контексті” [6]. Породження мовлення — це залежний від структури мови поетапний лінгвокогнітивний процес переходу від особистісних смислів адресанта (його стану, відношення) до узуалізованих мовних значень, зрозумілих адресату. Іншими словами, породження мовлення — це мисленнєво-мовленнєва діяльність людини, яка має такі складові: інтенція, задум, реалізація, тобто є поетапним втіленням задуму в структуру мови. Етапи (стадії) процесу породження мовлення (планування і реалізація) виділяються умовно для зручності аналізу самого процесу, який насправді є цілісним: планування мовлення і його реалізація відбуваються паралельно.

Чітке визначення обсягу суб’єктивно-модальних значень дозволяє уникнути неоднозначності при класифікації функціональних типів цієї категорії. В її основу покладена система, запропонована Н. Ю. Шведовою [9], що базується на визнанні за суб’єктивною модальністю двох основних функцій: такої, що оцінює і в той же час характеризує, і власне оцінної. Функція, що оцінює і характеризує, поєднує в собі “вираження суб’єктивного відношення до того, що повідомляється, з такою його характеристикою, яка може вважатися за несуб’єктивну, таку, що випливає з самого факту події, з його якостей, властивостей, з характеру його протікання в часі або його зв’язків і відношень до інших фактів або подій” [9, с. 216], наприклад: He used to watch the children for hours (що виражає звичайність дії). Власне оцінна функція цілком виявляється у сфері суб’єктивної оцінки й визначає різновид відтінків, що містять в собі “особисте, суб’єктивне відношення того, хто говорить, до змісту того, що повідомляється” [9, с. 216], наприклад: He might have come yesterday. Perhaps he will come today.

Зазначені дві групи суб’єктивно-модальних значень можна об’єднати спільною назвою — розсудливо-оцінні. Проте діапазон уміщених сюди значень не охоплює всіх можливих проявів ставлення того, хто говорить, до змісту висловлювання. По-перше, за межами суб’єктивної модальності опиняється в цьому випадку функція передавання комплексу суб’єктивних значень сфери волевиявлення (у літературі вона відома під назвою імперативно-оцінна функція), що стають певним розшифруванням, градуванням, конкретизацією одного з видів об’єктивно-модальної сфери ірреальності — спонування. Іншою важливою функцією вираження особистого ставлення, не

охопленою комплексом розсудливо-оцінної суб'єктивної модальності, є функція емоційно-оцінна.

З питання про ступінь обґрунтованості включення тих або інших емоційних явищ у сферу дії суб'єктивно-модальної функції серед фахівців існують у край суперечливі точки зору. Прибічники вилучення емоційності з модальної сфери зазвичай апелюють до висловлювання В. В. Віноградова про “необхідність проводити принципово чітку межу між різними емоційними формами вираження реакції на дійсність і модальною оцінкою” [1, с. 62]. Прихильників такої точки зору досить багато. Однак безпосереднє ознайомлення з цим підходом в роботах В. В. Віноградова дозволяє виявити серед зразків модальних значень, що наводяться ним, чимало таких, які передають емоційно-експресивну оцінку, присутню в повідомленні як емоційна форма вираження реакції.

Ще один важливий аспект проблеми класифікації модальних функцій – питання про співвідношення експресивності мовлення з емоційністю та модальністю. Аналіз робіт, присвячених питанню розмежування експресивного, емоційного та модального аспектів мови, дозволяє прийти до висновку, що домінує наступний підхід до цієї проблеми [7]. Передусім, наголошується на умовності меж між поняттями експресивність, емоційність і модальність з тієї причини, що всі названі категорії можуть виражатися одними й тими самими мовними (лексико-граматичними і інтонаційними) і немовними (парата екстралінгвістичним) засобами. Проте, відмінності, що існують між ними, чітко виявляються в процесі комунікації. Експресивність відрізняється від емоційності тим, що є універсальним підсилювачем виразності мовлення під час передавання почуття, волі, тоді як емоційність передає саме почуття індивідуума. Звідси випливає, що “емоційні засоби завжди експресивні, але експресивні засоби можуть бути й неемоційними”. Експресивність може бути модальною, лише підсилюючи будь-які елементи у висловлюванні при передаванні суб'єктивного відношення того, хто говорить, до висловлюваного. У решті випадків експресивність виходить за межі модальності й слугує підсилювачем логіко-сміслових значень. Саме з таких позицій у цій роботі подається класифікація “експресивних” суб'єктивно-модальних значень на стадії семантичного аналізу.

Тепер розглянемо функцію передавання імперативно-оцінних одиниць комунікації в їхньому зв'язку з мовною модальністю. Можливість виділення волевиявлення як одного з типів модальних відно-

шень визнається багатьма лінгвістами [4, 9]. Проте значним ускладненням у цьому питанні виявляється інтерпретація того факту, що волевиявлення як один із видів комунікативної установки водночас складає один із аспектів функціонування суб'єктивної модальності. Ця суперечливість легко долається, якщо в межах класифікації комунікативних типів висловлювань виділити власне-спонукальний аспект волевиявлення, що відокремлює цей тип висловлювання від інших мовленнєвих актів комунікації (розповідні й питальні) своєю цілеспрямованістю. З іншого боку, під час дослідження волевиявлення як одного з типів суб'єктивно-модальних значень в аналіз включаються ті його аспекти, які пов'язані з особистим відношенням того, хто говорить до змісту того, що повідомляється, з точки зору ступеня категоричності спонукальних висловів, характеру морально-правових стосунків між комунікантами, ситуативної зумовленості акту комунікації та ін.

Як видно з усього вищезазначеного, фактично йдеться не просто про різні аспекти волевиявлення, а про принципово різні явища. Тому, ймовірно, було б доцільно застосовувати навіть різні терміни в двох указаних ситуаціях, що унеможливило б їхнє формальне ототожнення. У зв'язку з відсутністю загальнозживаної термінологічно розмежованої класифікації для ідентифікації різнопланових аспектів волевиявлення в цьому дослідженні вжито наступні терміни: комунікативний тип висловлювання — спонукування; вид суб'єктивної модальності — імперативно-оцінне значення. Спектр значень, що передаються цією (останньою) групою надзвичайно широкий, і при семантичному аналізі їхньої систематизації приділяється значна увага.

Найбільшою мірою, мабуть, перетинаються сфери оцінності та мовної модальності. Зокрема, деякі науковці [9] відносять найбільш широкий клас суб'єктивно-модальних значень до різного типу оцінних. Фактично, всі аспекти модальності більшою або меншою мірою реалізуються через оцінну діяльність індивідуума, охоплюючи сенсорно-чуттєвий, психологічний, етичний, естетичний, утилітарний, нормативний, телеологічний та інші аспекти, на відміну від наочно-логічних аспектів оцінності, які не повинні включатися в систему мовної модальності.

Окрім основної функції передавання інформації, мовне спілкування виконує і ряд інших, допоміжних функцій, тією чи іншою мірою пов'язаних із сферою модальності. До їхнього складу відно-

ситься, наприклад, фатична (така, що встановлює та підтримує контакт) функція. Більшість дослідників визначають її як особливий різновид мовних структур, націлений на те, щоб надати природності ситуації спілкування, підготувати того, хто слухає до сприйняття інформації. Мета фатичної функції симетрична для обох учасників спілкування — того, хто говорить, і того, хто слухає. З одного боку, той, хто говорить, перевіряє канал зв'язку, а з іншого — співрозмовник підтверджує, що мова зрозуміла (незрозуміла) йому, і він згоден (незгоден) продовжувати розмову. Той, хто говорить, у будь-якому випадку, реалізовуючи фатичну функцію мовного спілкування, виявляє своє суб'єктивне відношення до того, що повідомляється, що дозволяє говорити про її ізоморфізм з модальною функцією. Проте ототожнювати ці функції не можна, оскільки в модальності домінує її суб'єктивно-оцінна спрямованість, а у фатичній функції — її прагматичний аспект.

Проведений аналіз охоплює далеко не весь діапазон лінгвістичних понять і категорій, що мають спільні з модальністю риси у функціональному навантаженні, семантичній організації і компонентній структурі. Проте навіть цей обмежений аналіз дозволяє чіткіше окреслити коло об'єктів, котрі повинні розглядатися як компоненти системи мовної модальності, і ті, що розглядаються як елементи середовища, що оточує систему.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов // Труды института русского языка. — М., 1975. — С. 53–87.
2. Виробничі функції, типові задачі діяльності та вміння учителя іноземної мови (спеціаліста) / [кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої]. — К. : Ленвіт, 1999. — Вип. 4. — 96 с.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. укр. вид. С. Ю. Ніколаєва]. — К. : Ленвіт, 2003. — 273 с.
4. Зверева Е. А. Научная речь и модальность / Е. А. Зверева. — Л. : Наука, 1983. — 158 с.
5. Королева Т. М. Планирование экспериментально-фонетического исследования модальной интонации. Принципы процедурной организации эксперимента / Т. М. Королева, В. И. Могилевский // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського : зб. наукових праць. — Одеса : ПДПУ, 2003. — № 9–10. — С. 27–31.
6. Ладыженская Т. А. Живое слово: Устная речь как средство и предмет обучения / Т. А. Ладыженская. — М. : Просвещение, 1986. — 127 с.

7. Николаева С. Ю. Про Програму курсу з англійської мови для мовних вищих закладів освіти / С. Ю. Николаева, М. І. Соловей та ін. // Іноземні мови. — 2001. — № 2. — С. 63–72.
8. Русская грамматика: в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова] — М., 1980. — Т. 1. — 1982. — 783 с.; Т. 2. — 1982. — 709 с.
9. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти : [навчальний посібник] / О. Б. Тарнопольський. — К. : Фірма “ІНКОС”, 2006. — 248 с.